



İlahiyat Araştırmaları: Dil Ve Edebiyat

Bilal KEMİKLİ

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

* Sorumlu Yazar

e-posta: bkemikli@hotmail.com

Özet

İlahiyat Fakültesi, Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun 4. maddesine bağlı olarak "yüksek dîniyyat mütehassısları yetiştirilmek" üzere 21 Nisan 1924 tarihinde Dâru'l-Funûn bünyesinde kurulmuştur. Bu itibarla, ilahiyat fakülteleri Cumhuriyet döneminin en eski kurumlarından biridir. Fakat bu kurumların bir dil geleneği oluşturduğu kolayca söylenemez. Çünkü siyasi mülâhazalarla bu kurumlar farklı zamanlarda kapanıp yeniden açılmış ve kimi dönemlerde müfredatına müdahale edilerek programları değiştirilmiştir. Bunlara rağmen, ilahiyat fakültelerinde son yıllarda yapılan akademik çalışmalar uluslararası düzeyde benzerlerine yön verecek niteliğe ulaşmıştır. Bu makalede, ilâhiyat araştırmaları, dil ve edebiyat boyutuyla ele alınmış ve bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat araştırmaları, Türk-İslam Edebiyatı, din dili, dini edebiyat

Abstract

Faculty of Theology was established in order to "be taught there specialists in high theology" in accordance with the fourth article of Tevhid-i Tedrisat Code in 21 April 1924 within the Dâru'l-Funûn (Istanbul University). Therefore faculty of Theology is one of the oldest institutions of Republic Period of Turkey. Despite its history, it is hard to be said that a tradition in language was established in this institution. For, the institution was occasionally closed and reopened, and its curriculum was changed due to various interventions. However, academic studies in faculties of Theology which were recently done have reached the extent that could give direction to similar ones. In this article, theological studies were dealt with in regard of language and literature.

Key Words: Theological Studies, Turkish-Islamic Literature, Religious Language, Religious Literature.

GİRİŞ

İlahiyat Fakülteleri, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen ve 6 Mart 1924'te Resmi Gazete'de yayımlanan 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun 4. maddesine istinaden kurulmuştur. Madde aynen şöyledir: "*Maârif Vekâleti yüksek dîniyyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Dârülfünunda bir İlahiyat Fakültesi te'sis ve imâmet ve hitâbet gibi hidemât-ı dîneyinin ifâsı vazîfesi ile mükeleff me'murların yetişmesi için de ayrı mektepler küşâd edecektir.*"

Bu maddeyle Maârif Vekâletine din eğitimiyle ilgili iki temel görev verilmiştir. Bunlardan ilki, dîni alanda ihtisas yapacak kişiler yetiştirmek üzere Dâru'l-Funûn bünyesinde bir İlahiyat fakültesinin tesis edilmesi; ikincisinde din hizmetlerinin ifası için imamet ve hatiplik görevlerini yerine getirecek din görevlisi yetiştirecek okullar kurulmasıdır. İlgili kanun gereği, "*yüksek dîniyyat mütehassısları*" yetiştirmek üzere 21 Nisan 1924 tarihinde

Dâru'l-Funûn İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

Din mütehassısları yetiştirmek için kurulan İlahiyat fakülteleri ve orta öğretime dönük dîni eğitim veren okullar, Türk eğitiminin temelini oluşturan Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'yla kurulmuş ve anayasal güvenceye alınmış olmakla birlikte, farklı siyasî mülâhazalarla ara sıra kesintiye uğrayan yahut programlarına müdahale edilen birer eğitim kurumları olagelmışlerdir. Bilhassa Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)'nun tesisiyle birlikte, *yüksek dîniyyat mütehassısları* yetiştirmek üzere kurulan İlahiyat fakültelerinin programları ve öğrenci kontenjanları üzerinde sıkça değişiklikler yapıldığı bilinen bir gerçektir. Esasen fakültelerin akademik kurullarının, ilmî gelişmelere paralel olarak yapması gereken değişikliklerin üst kurullarca yapılması meselesi, sadece yüksek din eğitiminin sorunu değildir. Sosyal ve beşerî bilimlerin müfredatına dönük müdahaleler, ilmî ve akademik gelişmeleri doğrudan doğruya etkileyerek Türk dilinin, tarihinin ve coğrafyasının hak ettiği nitelikli eserlerin

ortaya çıkmasını engellemiştir.

Müdâhaleci ve yönlendirici eğitim politikalarından, disiplinler arası ilişkilere imkân hazırlayan, projeleri teşvik eden, yeni yöntem ve konuların tartışılmasına fırsat veren anlayışlara geçmek gerekir. Dünyadaki ilmî gelişmeleri takip etmek, bu gelişmeleri akademik ortamlarda tartışmak, yeniden yorumlamak ve bu tartışmalar çerçevesinde yeni tezler üretmek ancak bu anlayışın gelişmesiyle mümkündür. İlahiyat fakülteleri, bünyesinde bulundurduğu ilmî kürsüler itibarıyla, temel İslâmî ilimlerin yanında tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, pedagoji, edebiyat ve güzel sanatlar gibi ilim dallarını da içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan nitelikli bir tarih eğitimi yahut felsefe veya edebiyat eğitimi, doğrudan doğruya İlahiyat eğitimi de etkilemektedir. Çünkü bu alanlardaki gelişmeleri takip eden bir İlahiyatçı, temel İslâmî ilimleri gündelik problemler çerçevesinde anlama ve anlamlandırma daha başarılı olmaktadır. Dolayısıyla farklı zamanlarda gündeme getirilen, daha kalıcı ve nitelikli İlahiyat araştırmalarının ne zaman ortaya çıkacağı meselesini şu husus göz önünde bulundurularak incelemek gerekir: İlahiyat eğitiminin problemi veya problemleri, sosyal ve beşerî bilimlerden ayrı düşünülemez. Bu alanlardaki gelişmeler yahut gerilemeler, İlahiyat araştırmalarını da etkileyecektir. Aynı şekilde İlahiyat araştırmaları, farklı açılardan bu alanlara kaynaklık edecektir. Daha açık bir ifadeyle, meselâ İlahiyat fakültelerinde yapılan tasavvuf tarihine dair bir araştırma, konuya farklı zâviyelerden bakan edebiyat araştırmacısının, düşünce tarihçisinin, sosyal tarih ve kültür tarihi çalışan ilim adamlarının da dikkatini çeker.

İlahiyat araştırmaları, en genel anlamıyla, kanunda yetiştirilmesi hedeflenen *yüksek diniyyat mütehasıslarının* ortaya koyduğu akademik çalışmalarıdır. Bu çalışmaların iki hedefi vardır: Birincisi, toplumu dînî konularda bilgilendirmek; ikincisi de, akademik gelişmeleri dikkate alarak araştırma ve incelemeler yapmak. İlkinde genel okuyucunun veya dinleyicinin dînî bilgisini ve düşüncesini geliştirmek gibi didaktik bir niyet var iken, ikincisinde tamamen bilimsel niyet öne çıkmaktadır. Her iki hedefin de gerçekleştirilebilmesi için, eldeki yegâne malzeme dildir. Fakat acaba İlahiyatçı, araştırma ve incelemeleriyle ulaştığı anlamı, muhatabına doğru ve uygun bir şekilde sunabiliyor mu? İlahiyat araştırmacıları vermek istediği mesajı ulaştırabiliyor mu? Genel okuyucu onu anlıyor mu? Akademik çevreler İlahiyat araştırmalarına ilgi duyuyor mu? Yeni problemlere dönük bir dil geliştirilebiliyor mu? Bu gibi soruları artırmak ve bu sorulardan yola çıkarak İlahiyat araştırmalarının dil ve üslup özelliklerini tartışmak mümkündür. Bu tartışmaları başka bir çalışmanın konusu olarak tespit edip, din dilimizin genel tarihî özelliklerine ilişkin bir iki konuya dikkat çekmek isterim.

DİN DİLİ: TARİHSEL ÇERÇEVE

Türkçenin din dili haline gelmesinin tarihi sürecini, ilk dönem, orta dönem ve yeni dönem olarak üç aşamada tasnif etmek mümkündür. İlk dönem, İslâmlaşma sonrası yazılan ilk eserlerle birlikte ortaya çıkan Türkçedir. Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır; İslâm öncesi dönemde, bilhassa Uygurca Budist metinleri yazıldığı biliniyorsa da, asıl Türkçenin ilim, edebiyat ve din dili olarak tekâmül etmesi İslâmlaşmayla birlikte başlar. Nitekim her ne kadar Türkçeyi öğretmeye matuf bir sözlük olsa da *Dîvânulugâti't-Türk*'te dînî ve ilmî dilin ilk işaretlerine rastlamak mümkündür. Bu işaret *Kutadgu-Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyık*'ta daha belirgin bir hale gelmiştir. Böylece *Dîvân-*

ı Hikmet'e gelinceye değin, yeni bir Türkçenin inşa edildiğini görüyoruz. Böylece İslâmiyet'le birlikte içine girilen yeni kültür havzası, tıpkı Pehleviceden yeni Farsçaya geçişi sağlayarak bu dili tekâmül ettirdiği gibi, Türk dilini de geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. Tabii bu gelişme ve zenginleşme, sadece Arapça ve Farsçadan ödünçleme yoluyla yeni kelimeler almak şeklinde olmamıştır; Türkçenin kelime kadrosu bu dillerdeki dînî duygu ve düşüncüyü karşılayacak şekilde gelişmiş, fonetik yapısı, içine girilen kültürün ses ve ahenk unsurlarından esinlenerek yenilenmiştir. Böylece Türk ruhuna ve diline uygun bir din ve ilim dili ortaya çıkmıştır. Fakat yeni Türkçenin bu ilk dönemine değin elimizde fazlaca eser bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkçenin asıl tekâmül seyrini orta dönemde görmek mümkündür.

Orta dönem, Türklerin *yeni yurda* taşınmasıyla birlikte başlar. Yeni yurt, Türk dili ve edebiyatı için yeni ufuklar da kazandırmıştır. Her ne kadar başlangıçta, bilhassa Selçuklu dönemlerinde, yeni yurda Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan bir ilmî ve edebî hayat hâkimse de, Beylikler dönemiyle birlikte Türkçenin lehinde bir gelişmenin olduğu görülür. Arapça ve Farsça bilmeyen Beylerin teşvikiyle başlayan tercüme faaliyetleri, Türkçenin din ve ilim dili haline gelmesini sağlamıştır. Satır arası Kur'an tercümeleriyle başlayan süreç, Hadis tercüme ve Siyer tercümeleriyle gelişmiş, daha sonra Arap ve Fars edebiyatından dînî tasavvufî mesnevîlerin tercümeleriyle gelişmiştir. Bu dönemde din ve ilim dilinin kurulmasına katkı sağlayan bu tercümelere başka, *Garibnâme* gibi özgün eserlerin de telif edildiğini görüyoruz. Zamanla Türkçe dînî, tasavvufî ve ilmî terimlerin oturmasıyla birlikte telif faaliyetlerinde belirgin bir artış olmuştur. Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ı, dînî ve ilmî dilin tekâmül ettiğini gösterir. Fakat bütün bunlar, medresede Türkçenin ilmî dil olarak okutulmasına imkân vermiş midir? Medreselerde, eğitim ve öğretim dili olarak Arapça ve Farsçanın esas alınması Türkçe temel dînî metinlerin yazılması sürecini engellemiştir. Temel eserleri Arapça üzerinden tahrir eden ulemâ, halkın dînî ihtiyaçlarını *kürsi şeyhliği* gibi müesseselerle cami derslerinde sözlü aktarımla karşılama yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte esmâü'l-hüsnâ, manzum Kur'an tercüme ve esmâ-yı nebî, sîre, mevlid, hilye, mîrâc, mucizât, gazavat-ı nebî, hicret-nâme, şefâat-nâme, kısasu'l-enbiyâ, kırk ve yüz hadis tercüme, ahvâl-i kıyâme, akâidnâme, menâsikü'l-hac ve Kâbe-nâme gibi dînî edebî türler ortaya çıkmıştır. Bu türlerin hemen pek çoğu manzum olarak yazılmıştır; hatta fıkıh ilminde meşhur *Kudûrî*'nin Gülşehrî tarafından manzum olarak Türkçeye çevrildiği, *Fezâilü's-siyâm* ve *Şurûtu's-Salât* gibi orucun ve namazın ahkâmını anlatan manzum eserleri de hatırlamak lâzımdır.

Görüldüğü gibi, ilk dönem ve orta dönemde din dili, şiir dilinin imkânlarından yararlanarak gelişmiştir. Bu durum, yazılan eserlerin ezberlenmesini ve böylece şifâhî kültüre intikâlini kolaylaştırmanın yanında, *Vesiletü'n-necât* ve *Muhammediye* örneklerinde olduğu gibi musikiyle de birleşerek farklı ihtifallerde okunan metinler haline gelmesini sağlamıştır. Öte yandan şiir dili din diline derûnlük kazandırmıştır. Derûnî dil, hem ahenkli, ritmik, hem de tecrübî yönü öne çıkan bir dildir. Kâfiye, redif, iç kâfiye ve ses tekrarlarıyla âhenkli hâle gelen bu dil, yazılan metnin bestelenmesi ve asırlarca okunmasını sağlamıştır. Daha çok da sehl-i mümteni üslûbuyla tebâruz eden eserlerde, müellifin ele aldığı konuyu öncelikle kendi iç âleminde tecrübe ettiği görülebilir. Daha açık bir ifadeyle derûnî dilde din, yaşanarak anlatılmıştır. Fakat bu

dönemlerde, medresenin Arapça ve Farsçaya daha ağırlık verdiği zamanlarda Türk dilinin gramer yapısından daha çok uzaklaşmıştır. Böylece derûnî dil, büyük oranda tasavvuf şiiri içerisinde kalmıştır.

Türkçe’de dînî dilin üçüncü evresine dair ilk izleri Lâle Devri’nde görmek mümkündür. Bu dönemde yeniden başlayan tercüme faaliyetleri ve matbaanın tesis edilmesi, dînî, edebî ve ilmi eserlerin artmasını sağlamıştır. Bizzat İbrahim Müteferrika’nın telif ettiği *Risâle-i İslâmiyye*, bu yeni dönemde din diline yüklenen görevi ortaya kor. Bu görev, dînî bilgi ve düşünceyi, medrese dersleri ve cami, tekke ve konaklardaki ilim ve sohbet meclislerinin dışına çıkarmak olarak tespit edilebilir. Nitekim bu dönem okuma yazması olan, dînî tahsil görmüş yahut görmemiş insanların okuyacakları metinlerin yazıldığı bir dönemdir. Daha sonraki dönemlerde, süreli yayınların yaygınlaşmasıyla birlikte dînî konuların fıkra ve makale türüyle ele alındığı görülür. Din, artık bu dönemde ortaya çıkan fikrî akımların temelde tartıştıkları veya üzerinde en çok durdukları konulardan birisidir. Bu bakımdan dînînin lehinde veya aleyhinde olan kitap ve makalelerin telifi artmıştır. Bilahare dilde sadeleşme cereyanları, kurulan yeni mekteplerin müfredatı ve Fransızcadan yapılan tercümelemler din dilinin zaman içerisinde yenilenmesine imkân vermiştir. Bu yenileşme çabaları, Cumhuriyetle birlikte artarak devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde din dili, başlangıçta *Hak Dîni Kuran Dili* ve *Tecrid-i Sarîh*’in tercümesi gibi iki temel kaynağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kezâ Dârü’l-Fünûn’a bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi hocalarının ve dönemin diğer münevverlerinin yaptığı neşriyatı da hatırlamak lâzımdır. Fakat Cumhuriyetin bu ilk dönemlerine ait dînî dil, meşrutiyet döneminin dil, kültür ve düşünce mirası üzerinden gelişme göstermiştir. Bu dönemde Dil Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan dilde tasfiye ve eski-yeni tartışmaları, ilim, sanat ve din dilinin tabii değişimini ve gelişimini doğrudan etkilemiştir. Esasen dilde muhafazakârlık ve yenilik tartışmasına sebebiyet veren süreci hazırlamak yerine, Meşrutiyet döneminde *İstîlâhât-ı İlmîye Encümeni*’nin başlattığı ve fakat akim kalan ilmi terimleri Türkçeleştirme projesine öncelik verilebilirdi. Böylece yeni ilmi gelişmelerin takibi ve anlaşılması kolaylaşır, özgün teliflerin yapılmasına ortam hazırlanırdı. Ne var ki, söz konusu proje bir türlü gerçekleştirilmemiş ve neticede, dilde muhafazakârlık ve yenilik tartışmaları ilim ve sanat dünyasını ikiye bölmüştür. Dilde farklılaşma, düşünce ve zihniyette de bölünmeye sebebiyet verdiğinden bir ortak ilim ve sanat dili kurulamamıştır.

Dildeki bu bölünmüşlükten, İlahiyat araştırmalarının en az etkilenmesi beklenir. Diğer bir ifadeyle, İlahiyat araştırmalarının bir ortak dil evrenine sahip olduğu sanılır. Gerçekten de diğer ilim dallarına nazaran İlahiyat araştırmalarında bir ortak dil vardır. Bu ortak dilin merkezinde, İslâmlaşma süreciyle birlikte inşa edilen din dilinin mirası ve dînî ilimlerin aktarıla gelen terimleri bulunmaktadır. Fakat İlahiyat araştırmalarında da bazı farklılaşmaların olduğu bilinen bir gerçektir. Bu farklılaşmaları üç grupta mütâlaa etmek mümkündür:

1. Dilde muhafazakâr olanlar
2. Dilde yeniliğe açık olanlar
3. Dilde arayış içinde olanlar

İlahiyat araştırmalarındaki dilde muhafazakârlık

yahut yenilik ifadesi, bir yönüyle yukarıda anlatılan dil politikalarına işaret etse de, öteki yönüyle de din bilimindeki gelişmelere işaret eder. Çünkü dil politikalarıyla hedef kitle değişmiş ve dönüşmüştür; bu bakımdan araştırma ve incelemelerle ulaşılan anlamı onların anlayacağı bir dil imkânıyla sunmak gerekir. Öte yandan sosyal ve beşerî bilimlerden yararlanarak tekâmül eden din bilimleri, İlahiyat araştırmalarına yeni kavramlar, sorular ve bakış açıları kazandırmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen, yine de yeni kelimeler üretmenin, öz Türkçe kelimeleri yeniden kullanmanın veya Batı kökenli kelimelere müracaat etmenin aşırılık olduğu inancında olanlar da vardır. Bazı yenilikçilerin temel İslâmî ilimlere ilişkin oluşmuş ve tarihî kökeni olan terimleri yanlış kullanmaları yahut da bu terimler yerine sosyal ve beşerî bilimlerin kavramlarını ikame etme çabaları muhafazakârları haklı çıkarmaktadır. Fakat her iki yaklaşım da, günümüz insanının dînî sorularına cevap veren yeni bir dil kurma niyetinden uzaktır. Oysa İlahiyat araştırmaları bir yönüyle muhafazakâr, öteki yönüyle yenilikçi ve daima arayış içerisinde olmalıdır; söz konusu olan anlamdır ve bu anlamı tarihî köklerinden koparmadan yeniden sunmak gerekir. Bu da ilim tarihinin temel terimlerini muhafaza ederek, onu günümüz insanının anlayacağı ve idrak edeceği bir düzeyde yeniden tarif etmekle mümkündür.

Burada ele alınan konuyu, yayınlanmış, akademik kurullara ve kamuoyuna sunulmuş araştırma ve inceleme metinlerinden seçme yaparak istatistikî verilere ulaşır, bu veriler üzerinde geliştirmek mümkündür. İlahiyat araştırmalarında dil nasıl kullanılıyor? Bu soru da başlı başına bir çalışma konusudur; ancak burada en azından bu dili besleyen yahut bu dilin oluşmasına katkı sağlaması düşünülen edebiyat eğitiminin genel İlahiyat eğitimi içerisindeki yerini tespit etmek gerekiyor.

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİNDE EDEBİYAT EĞİTİMİ

Yüksek dîniyyât mütehasısları yetiştirmek üzere Dârü’l-Fünûn’da kurulan İlahiyat Fakültesi’nde doğrudan doğruya Türk dili ve edebiyatını konu edinen bir ders bulunmamaktadır. Bununla beraber fakülte öğrencilerinin edebiyat fakültesinin edebiyat tarihi ve dil derslerinden de yararlanmış olması ihtimal dâhilindedir. Bu dönemde telif edilen *Hak Dîni Kur’an Dili* ve *Tecrid-i Sarîh Tercümesi* gibi temel eserler ile Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh ve Fıkıh Tarihi, İçtimâiyât, Ahlâk, Dîn-i İslâm Tarihi, Felsefe-i Din, Kelâm Tarihi, İslâm Filozofları, Tasavvuf Tarihi, İslâm Mezhepleri, Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası, Türk Târîh-i Dînîsi, Târîh-i Edyân, İslâm Bedîyyâtı gibi derslere dair hazırlanan ders notlarıyla dînî-kültürel alanda telif faaliyetinin başladığı görülür. Bu bakımdan 1933 yılında öğrencisizlikten kapanan Darü’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi, her ne kadar kısa bir süre eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmuş ise de burada verilen dersler, hazırlanan notlar ve yazılan telif eserlerle bu kurum, Cumhuriyet döneminde İlahiyat araştırmalarında yeni bir dilin kurulmasının en sağlam temelini atmıştır.

Dârü’l-Fünûn İlahiyat Fakültesi’nin kapanmasından sonra, Türkiye’de uzunca bir dönem dînî yüksek tahsil yapılmamıştır. Bu durumun dînî eğitim açısından meydana getirdiği problemleri bir kenara bırakalım; fakat konumuzla alakalı olarak, telifler ve derslerle birlikte kurulmak istenen İlahiyat dilinin kesintiye uğramasını ve böylece Cumhuriyet döneminde köklü bir dil geleneğinin oluşmasını ertelediğini görüyoruz. Hepimiz biliyoruz ki,

ilmî dil bir süreçle birlikte kurulur ve gelişir. Doğal sürece müdahil olmak, dilin tabii seyrini değiştiriyor, sathileştiriyor. Gerçekten de Mehmet Ali Aynî, M. Fuat Köprülü, İ. Hamî Danişment ve İ. Hakkî Baltacıoğlu gibi müelliflerin hazırladıkları ve daha sonraki dönemlerde yayınlanan ders notlarındaki dili bir kenara bırakacak olursak, o dönemden geriye kalan sadece *Hak Dîni Kur'an Dili* ve *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*'ndeki ortaya çıkan dildir ve bu fevkalade önemlidir. Her iki eserde de ortaya çıkan dil, gelenekle yeniye buluşturmaktadır. İlahiyat araştırmaları, tarihî köklerinden kopartılarak yeni gelişmelere ışık tutamaz. Tarihî köklere ise, sanıldığı gibi, sadece geleneksel eğitim süreçlerine bağlı olarak Arapça ve Farsça temel kaynakları okumakla erişilmez. Bu eserlerin Türkçe nasıl anlaşıldığı, nasıl tercüme edildiği, oradaki temel kavramların Türkçede nasıl karşılandığı, nasıl serh edildiği ve bu eserlerden yola çıkarak nasıl bir edebî estetik dilin geliştirildiği gibi hususların bilinmesi önemlidir. Bu ise, edebiyat eğitimiyle mümkün olacaktır.

Ülkemizde 1924'teki Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi tecrübesini müteakip, TBMM'nin 4 Haziran 1949 tarihinde çıkardığı kanunla Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Böylece, yüksek din eğitiminde yeni bir süreç başlamıştır. Bu fakültenin ilk dönemdeki müfredatı içerisinde edebiyat, Klasik Dinî Türkçe Metinler adıyla bir kürsüye sahip olmuştur. Bu kürsüde Rıfki Melül Meriç, Prof. Dr. Necati Lugal, Fevziye Abdullah Tansel ve Prof. Dr. M. Esat Coşan görev yapmışlardır. Klasik Dinî Türkçe Metinler dersi, daha sonra Türk-İslâm Edebiyatı adını almış ve 1972 yılında başlayan 5 yıllık programda ikinci ve üçüncü sınıfta iki yıl okutulmaya başlanmıştır. 1982 yılında yapılan ve Hazırlık+4 yıl şeklinde uygulanmaya başlayan yeni programda Türk-İslâm Edebiyatı dersi, sadece bir yarıyıl haftada 2 saat olarak verilmeye başlanmış ve şu anda aynı şekilde devam etmektedir. Ancak seçimlik Osmanlı Türkçesi dersi de bulunmaktadır.

Bu dersin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalarından Fevziye Abdullah Tansel, M. Fuat Köprülü'nün çevresinden gelmektedir ve çalışmalarında Köprülü'nün izlerine rastlamak mümkündür. Tansel'in burada iki cilt olarak hazırladığı *Türk-İslâm Edebiyatı Klasik Türkçe Dinî Metinler* (Ankara, 1967) kitabı hâlâ önemini korumaktadır. Bir bakıma antoloji niteliğinde olan bu ders kitabı, türler itibarıyla kronolojik bir seyir çizerek Türkçe dinî-edebî metinleri bir araya getirmiştir. Köprülü gibi, Türk edebiyatının ve kültürünün farklı alanlarında eserler telif eden Tansel'in burada zikretmemiz gereken önemli bir eseri de, *İyi Ve Doğru Yazma Usulleri: Örneklerle Beraber* (Ankara, 1949)'dir. Tansel, bu her iki kitabında İlahiyat öğrencilerini, geleneksel metinlerle, yeni dil ve yazı tekniklerini buluşturmuştur.

Benzer çizgide çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. M. Esat Coşan, İlahiyat fakültelerinde Türk-İslâm Edebiyatı alanında doktora seviyesinde akademik çalışmaları başlatan hocadır. Prof. Coşan, derslerinde daha çok Osmanlı Türkçesi'ne ağırlık vermekle birlikte, bu birikimini ve tecrübesini, tıpkı hocası Prof. Dr. Necati Lugal gibi, ders kitabına dönüştürmemiştir. Fakat *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri* (İstanbul, 2008), *Hacı Bektaş-ı Veli ve Makalatı* (İstanbul, ts) ve *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika Risale-i İslâmiye* (İstanbul, 1993) üzerine yaptığı akademik çalışmalar daha sonraki dönemlerde neşredilmiş ve böylece geleneksel dil formlarını günümüze taşımıştır. Keza *Nazım*,

Nesir, Türk Edebiyatı'nda Kompozisyon (Ankara, ts) ve *Hümaniter Bilgiler* adıyla çoğaltılan ve daha sonra *Türk Dili ve Kültürü* (İstanbul, 1992) ve *Dilimiz ve Kültürümüz* (İstanbul, 2008) adlarıyla yayınlanan Türkçe ders notlarını da burada zikretmek gerekir.

Ülkedeki demokratik gelişmeye paralel olarak dîni eğitim ve öğretim alanında da bariz gelişmeler olmuştur. Nitekim 1959-1960 öğretim yılı başında İstanbul'da Yüksek İslâm Enstitüsü açılmış, bunu takiben sırasıyla; *Konya* (1962), *Kayseri* (1965), *İzmir* (1966), *Erzurum* (1969), *Bursa* (1975), *Samsun* (1976) ve *Yozgat* (1979) *Yüksek İslâm Enstitüleri* açılmıştır. Bunların yanı sıra Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak 1971 yılında *İslâmî İlimler Fakültesi* adıyla yeni bir fakülte de açılmıştır.

Yüksek İslâm Enstitülerinde okutulan derslerden birisi, İslâmî Türk Edebiyatı'dır. Bu dersin genel şekli ve muhtevası, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde hocalık yapan Prof. Dr. A. Nihat Tarlan, Prof. Dr. Mahir İz, Nihat Sami Banarlı, Doç. Dr. Abdulkadir Karahan ve Doç. Dr. Necla Pekolcay'ın çalışmalarıyla oluşmuştur. Prof. Dr. Tarlan ve Prof. Dr. Abdulkadir Karahan yanı sıra zamanlı olarak burada derslere devam ederken, Enstitünün asli hocalarından Nihat Sami Banarlı, hala alanında temel kaynak eserlerden biri olan iki ciltlik *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Cemşid ve Hurşid Mesnevisi, Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Millî Çizgiler, Edebi Bilgiler, Metinlerle Edebi Bilgiler* ve daha sonra makalelerin bir araya gelmesiyle oluşan *Türkçe'nin Sırları, Şiir ve Edebiyat Sohbetleri* gibi eserleriyle hem dîni edebiyata, hem de genel Türk edebiyatına ve diline olan ilgiyi artırmıştır. Fakat yine de bu dersin asıl sınırlarını belirleyen çalışmaları daha sonra, Doç. Dr. Necla Pekolcay yapmıştır.

Doç. Dr. Pekolcay, aynı zamanda Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın danışmanlığında hazırladığı *Türkçe Mevlid Metinleri* (İÜ, İstanbul, 1950) adlı teziyle Türkoloji alanında doktora yapan ilk hanım unvanına da sahiptir. Onun dîni edebî sahanın en önemli türlerinden birisi olan mevlid üzerindeki çalışmaları, daha sonraki dönemlerde *Süleyman Çelebi Mevlidi* (İstanbul, 1992, Ankara, 1997) etrafında devam etmiştir. Bunlardan başka müteaddit defa yayımlanan *İslâmî Türk Edebiyatı* (Yeni baskısı, İstanbul, 1994), bir grup meslektaşıyla birlikte hazırladığı *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş* (5. baskısı, İstanbul, 2000), *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metotları* (İstanbul, 1986) ve *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metotlarının Genel Esasları ve Mazmun Anahtarları* (İstanbul, 1994) isimli çalışmalarını burada zikretmek gerekir.

Diğer İslâm enstitülerinde, alanla ilgili zikre değer eserler telif edilmemiştir. Ancak, Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi'nde, bu fakültenin uzunca bir dönem dekanlığını da yapan Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil'in gayretleriyle tesis edilen İslâm Milletleri Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde dîni edebiyat sahasında önemli çalışmalar yapılmıştır. Burada Türk edebiyatı alanında, Prof. Dr. Bilgegil'den başka, farklı akademik seviyelerde hocalık yapan Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Naci Sami Okçu, Yusuf Ziya Öksüz, Prof. Dr. Coşkun Ak ve Prof. Dr. Önder Göçgün'ü zikretmek gerekir. Prof. Dr. Bilgegil'in dekanlıktan çok önce yazdığı *Abdülhak Hamid'in Şiirlerinde Ledünnî Meselelerden Allah* (İstanbul, 1959) ve daha sonra yayınlanan ders kitabı olarak yayınlanan *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Ankara, 1980) isimli kitapları edebiyat dilinin İlahiyat araştırmalarına katkısı bakımından

incelenebilir. Fakat yine de burada, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun dîni edebiyata dönük inceleme ve araştırmalarının önemine işaret etmek gerekir.

Daha çok divan edebiyatı araştırmacısı olarak bilinen Prof. Dr. Çelebioğlu, halk edebiyatı ve dîni edebiyatın hemen pek çok sahasında yaptığı neşirlerle geleneği günümüze taşıyan bir ilim adamıdır. Nitekim o, bu sahanın temel eserlerinden olan Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si üzerine doktorasını tamamlamış ve daha sonra bu vâdide çalışmalarını sürdürmüştür. Onun *Muhammediye* (İstanbul, 1975)'den başka, *Mesnevi-i Şerif'in Nahîf Tercümesi* (1967-72), *Ramazanname* (İstanbul, 1974), *Türk Bilmeceler Hazinesi* (Y. Ziya Öksüz ile birlikte, 1979), *Türk Ninniler Hazinesi* (1982) ve *Erzurumlu İbrahim Hakkı* (1989)'yı yayımlamıştır. Keza Türkçe dîni edebiyatla ilgili pek çok makale de yazmıştır.

SEKSEN SONRASI VE ÇOĞALAN KEMİYET

Din mütehasısları yetiştirmek için kurulan İlahiyat Fakültesi'nin temel görevi, medresede üretilen malzemenin, gelinen yeni duruma uygun olarak, üniversite ortamında yeniden üretilmesini hedeflemektedir. Bu bakımdan İlahiyat araştırmalarında, bir yandan tarihi birikimi (geleneği) ortaya çıkarması ve öte yandan da onu yeniden yorumlamasını beklemek gerekir. Bu ise, değişen dile paralel olarak kendi dilini inşa etmesiyle mümkün olacaktır. İlahiyat araştırmaları bu dili oluşturmuş mudur? Farklı zaviyelerden bu soruya cevaplar aramak gerekir; ama genel itibarıyla İlahiyat çalışmalarının ya tarihi alana hapsediğini ya da tarihten kopuk bir şekilde gündelik meselelere çözüm arayıcı nitelikte bulunduğu söylemek mümkündür.

Yüksek din eğitimi ve öğretiminin tarihi seyriyle alakalı önemli bir dönüm noktası da, 12 Eylül 1980'dir. Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Şubat 1981'de Millî Güvenlik Konseyi'nin onayına sunulan Din Eğitimi Çalışma Gurubu Raporuyla İslam enstitüleri İlahiyat fakültesine dönüştürülerek buldukları şehirlerdeki üniversitelere bağlanmıştır. Böylece İlahiyat fakültelerinin sayısı sekize çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelerle bu sayı daha da artmıştır. Yeni kurulan Şırnak ve İğdir Üniversitelerinde açılanlarla birlikte şu anda Türk üniversite sistemi içinde 25 tane ilâhiyat fakültesi bulunmaktadır.

Bu fakültelerde edebiyat ve dil eğitiminin iki şekilde verildiğini görüyoruz. Bunlardan ilki, Yüksek Öğretim Kanunu'yla konulan Türk Dili dersidir; ikincisi ise, zorunlu olarak okutulan Türk-İslâm Edebiyatı dersidir. Esasen bu dersleri vermek üzere, fakültelerin bünyesinde İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü'ne bağlı olarak Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı kurulmuş, edebiyat eğitimi kürsüden anabilim dalına geçmiştir. Fakat Türk Dili Dersleri, 2547 sayılı YÖK kanununun 5i maddesi ile konulan dersler (5i dersleri) olarak Rektörlük bünyesinde kurulan Türk Dili Bölümlerinde istihdam edilen Türkçe öğretim görevlileri veya okutmanları tarafından verilmektedir. Bu sadece İlahiyat fakültelerine mahsus bir durum değildir; üniversitelerin bütün birimlerinde bu dersi, ilgili bölüm vermektedir. Fakat bu derslerden beklenen verimliliğin tahsil edildiği söylenemez. Her ne kadar bu derste, esas itibarıyla öğrencilerin Türkçe dil bilgisine ilişkin bilgilerini takviye ederek doğru yazma becerilerini geliştirmek ve onlarda dil bilinci oluşturmak amaçlansa da derste seçilen örnekler, okutulan metinler ve yapılan uygulamalar açısından yeterli olmamaktadır. Oysa her fakülte veya

yüksek okul, öğrencilerine kazandırması gereken özel dil birikimini kazandırmalıdır. Bu bakımdan 5i derslerinin, fakülte bünyesindeki anabilim dalı içerisinde değerlendirilmesi amaca daha uygun olur.

Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı'nın iki temel dersi vardır; bunlardan ilki, zorunlu olarak okutulan Türk-İslâm Edebiyatı dersi, ötekisi de seçmeli olarak okutulan Osmanlı Türkçesi'dir. Son yıllarda görülen lüzum üzerine seçmeli olarak bazı fakültelerde Türk Tasavvuf Edebiyatı ve Dîni Edebî Metinler dersi de konulmuştur. Fakat bu dersler seçimlidir; ama en azından Osmanlı Türkçesi'nin zorunlu hale getirilmesi ve döneminin Türkçe Klasik Dîni Edebî Metinler dersiyle takviye edilmesi gerekir. Çünkü İlahiyat fakültelerinde geleneksel dil birikimiyle buluşmayı kolaylaştıracak olan âlet ilimlerine yeterince yer verildiği, meselâ belâgat ve meânî gibi derslerin okutulduğu söylenemez. Belki Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı'nın, bu ihtiyaçları karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve derslerinin belirlenmesi gerekir. Öte yandan hâlihazırdaki pek çok fakültede bu anabilim dalının ya hiç öğretim elemanı yoktur yahut da yeterli seviyede değildir.

Bilindiği gibi, ilim düşünce ve gelenek işidir. Her şeyden önce Türk-İslâm Edebiyatı dersi, din mütehasısları olacak İlahiyatçıyı gelenekle, onu eski ve yeni dille buluşturacak şekilde geliştirilmelidir. Peki, bu nasıl olacaktır? Bu soruyu sormak, bu dersin bir gelenek oluşturmadığını akla getirebilir. Bu kısmen doğrudur; ama her şeyden önce, bir dönem içerisinde iki saatlik krediyle on asırlık bir edebî gelenek nasıl aktarılabilir? Fakat yine de seksen sonrası İlahiyat fakültelerinde Türk-İslâm Edebiyatı alanında pek çok imkânsızlığa rağmen önemli çalışmalar yapıldığı tespit edilmektedir. Bu çalışmaların, yüksek lisans ve doktora düzeyinde, beş fakültede geliştiğini görüyoruz. Bunlar; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'dir. Yeni dönemlerde diğer bazı fakültelerde de en azından yüksek lisans çalışmalarının başladığını görüyoruz. Buralarda üretilen çalışmaları, değerli meslektaşım Doç. Dr. Âlim Yıldız "İlahiyat Fakülteleri Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dallarında Yapılan Çalışmalar" (TALİD, 5 (9), 2007, 549-588.) adlı makalesinde tespit etmiştir. Bu makaleden yola çıkarak şu tespitleri yapmak mümkündür:

1. Türk İslâm Edebiyatı akademisyenleri, 80 kitap, 287 makale, 83 tebliğ, 229 ansiklopedi maddesi yayımlamıştır.
2. Bu alanda 32 doktora ve 72 yüksek lisan tezi hazırlanmıştır.

Bu rakamlar, söz konusu makalenin verdiği bilgilerle sınırlıdır. Makalenin neşirinden sonra da yeni yayınlar ve akademik çalışmalar yapılmış olmalıdır. Bu alanda yapılan çalışmaları, divan ve mesnevî neşirleri, biyografik çalışmalar, dîni tasavvufî tahliller ve dîni edebî türler olarak tasnif etmek mümkündür. Bu çalışmalarda şu türler üzerinde durulduğu görülmüştür: Mevlîd, esmâü'l-hüsnâ, kırk hadis, hilye, şemâil, menâsik-i hac, münâcaat ve na't. Bu çalışmaların her birisi kendi şartları içerisinde önemlidir. Fakat yeterli midir? Daha doğrusu, bu çalışmalar İlahiyat araştırmacılarını gelenekle buluşturmuş mudur? Yeni zamanlarda inşa edilmeye çalışılan İlahiyat diline bir katkısı olmuş mudur? Bu soruları soruyoruz; ancak sorunun cevabının sadece Türk-İslâm Edebiyatı alanında yapılan

araştırmalarla sınırlı olmadığını biliyoruz. Burada tabii, disiplinler arası okumaların önemine ve bilim dallarında üretilen ilmi çalışmaların akademik ortamlarda paylaşılmasına işaret etmek gerekir. Çünkü üst kurullarca konulan kriterleri karşılayarak akademik süreci tamamlayıp yükselmeye odaklanmış ilim adamlarının, farklı sahalara ilgi duymalarını sağlamak başlı başına bir problemdir.

Dinî Edebî türlere ilişkin yapılan çalışmalar, geleneksel dil formlarını günümüze taşımaktadır. Meselâ münâcâtlara dair çalışmaların, Kelâm ve tasavvuf araştırmalarına zemin oluşturması beklenir. Osmanlı şairlerinin hemen hepsi münâcât yazmıştır. Bunların her şeyden önce Tanrı tasavvurları, kutsal olanı tasvirleri, hitap formları, varlık ve ahlak felsefesi açısından ilâhî olanı anlama çabaları gibi hususlar dikkat çekicidir. Aynı durum tevhid ve esmâ-i hüsnâ türleri için de geçerlidir. Maamâfih filolojik ve analitik yöntemlerle ortaya konan bu çalışmaları Kelâm veya tasavvuf araştırmacısının kendi disiplini içerisinde okumaması düşünülemez. Fakat hakikatte böyle midir? Gündelik inanç problemlerini çözümlenmekten öte kelâmî mezheplerin tarihsel problemleriyle uğraşmayı esas alan mevcut Kelâm araştırmalarında kullanılan dilin soğukluğu dinî edebî türlerin dil imkânından yeterince yararlanılmadığına işaret eder. Aynı durum tasavvuf araştırmalarını kültür ve kurumlar tarihinden ibaret gören araştırmalarda da göze çarpar. Yine de kavramsal çerçevede ortaya konan tasavvuf araştırmalarında, münâcât ve tevhid gibi türlere yeterince müracaat edildiği söylenebilir. Daha doğrusu, İlahiyat fakültelerinde yapılan edebiyat araştırmalarının, tasavvuf araştırmalarıyla birlikte devam etmesi gerekir. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, dinî edebiyat veya tasavvuf edebiyatı gibi kavramlar, bu iki disiplini birbirine yakınlaştırmaktadır.

Tasavvuf edebiyatı araştırmaları, derûnî dil kazanımına katkı sağlayacaktır. Derûnî dil, dinî duygunun dilidir. Sûfî şairin sübjektif tecrübeleri, dinî olanı içselleştirmelerine imkân vermiştir. Bu bakımdan derûnî dil, tecrübenin dilidir. Daha doğrusu İlahiyat araştırmalarında üzerinde durulan ve çözümlenmek istenen konular, ne kadar dışarıdan bakarak anlamaya, tahlil ve tenkit etmeye çalışılırsa çalışılsın, o kadar da içten bakmayı gerektirir. İçten bakmak, tecrübe etmek yahut bir tecrübeden yola çıkarak tahlil ve tasvir etmektir. Bu bakımdan her İlahiyat araştırmacısı, biraz da din felsefecisidir ve kendine has bir dili geliştirmek durumundadır. Derûnî dil, bu kendine haslıkla ortaya çıkar. Bu dili büyük bir yetkinlikle kullanan, Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Yûnus Emre, Sun'ullâh-ı Gaybî gibi bilge şairler üzerinde yapılan çalışmaların izini sürerek öğrenmek mümkündür. Bu demektir ki, İlahiyatta yapılan edebiyat araştırmalarında dinî edebî türler ve tasavvuf şiiri üzerinde daha çok durmak gerekiyor.

NETİCE-İ KELÂM

Burada kısaca İlahiyat araştırmaları, dil ve edebiyat boyutuyla ele alınmış ve bazı tespitler yapılmıştır. Bu tespitler, sadece yazarın genel okumaları ve gözlemleriyle ortaya çıkmış değildir. Konuyla ilgili, değişik İlahiyat fakültelerinde görev yapan ilim adamlarıyla mülakat yöntemiyle görüşmeler yapılmış ve bazılarının yazılı olarak gönderilen sorulara cevaplar alınmıştır. Fakat yine de bu çalışmada, İlahiyat araştırmalarındaki dil sorunu bütün yönleriyle ele alınmamıştır. Sadece temel bazı problemlere işaret edilerek bazı tespitler yapılmıştır. Esasen İlahiyat araştırmaları, sunulmak istenen mesaj, kullanılan dil ve hedef kitlede meydana gelen algı açısından tahlil edilmelidir.

Burada şunu ifade etmek isterim, İlahiyat araştırmalarında din dili daha çok âyet tefsirleri ve hadis şerhleri şeklindedir. Oysa dinî edebî sahanın ilk mümessillerini, meselâ Yûnus Emre'yi okuduğumuzda din dilinin şerh ve tefsirden çok ötede şairin kendi fikir ve ifadelerinin altında gizlenmiş olduğunu görürüz. Yûnus Emre'nin hangi şiirini alırsak alalım, okuduğumuz mısraların altında âyet, hadis ve dinî-tasavvufî bir umde yakalarız. Fakat şair bunu âyet ya da hadis diye vermez. Günümüzde İlahiyatçıların yapması gereken de, tıpkı Yûnus Emre gibi, derûnî dil veya şiir dilinin imkânlarından yararlanarak dinî duygu ve düşünceyi sunmak olmalıdır. Bugün bu dili, Sezai Karakoç başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Onun *Yitik Cennet* ve *İslâmın Diriliş*'i gibi kitaplarını okuduğumuzda işlemiş olduğu konunun zeminini oluşturan dinî birikimi hemen fark ederiz. Fakat Karakoç bunu âyet ya da hadis diye vermez. Dolayısıyla İlahiyat araştırmacısının yapması gereken de klasik şerh ve tefsircilik metodu yerine, Mevlânâ ve Yûnus'la başlayan ve Sezai Karakoç'ta güzel bir örneğini gördüğümüz bu metodu kullanmasıdır.

KAYNAKLAR

- [1] İlahiyat Fakültelerinin tarihine ilişkin olarak bkz: Mustafa Öcal, "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi", UÜİFD, I(1), Bursa, 1986.
- [2] Bu makaleyi yazarken değerli görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Osman Çetin, Prof. Dr. Ahmet Yaman, Doç. Dr. Celal Türer, Doç. Dr. İsmail Güler, Doç. Dr. Cağfer Karadaş, Doç. Dr. Alim Yıldız, Doç. Dr. M. Asım Yediyıldız, Yrd. Doç. Dr. Meliha Sarıkaya, Yrd. Doç. Dr. Hasan Taşdelen, Yrd. Doç. Dr. Kemal Ataman ve Arş. Gör. A. İhsan Akçay'a teşekkür ederim.